

Mehmet Ali SARI*

Aristoteles'te İlk İlkelerin Bilgisi ve Nous Üzerine

Özet

Aristoteles, "ilk ilkelerin" nasıl bilinebileceği sorusuna, II. Analitikler'de epagoge ve nous yanıtını verir. Öyleyse, Aristoteles'in ilk ilkelerin bilgisi hakkındaki bu yaklaşımı nasıl yorumlanmalıdır? Böyle bir soru karşısında genel olarak iki farklı yorum söz konusudur. Geleneksel, başka deyişle Ortodoks yorum, ilk ilkelerin nous gibi bir yeti tarafından elde edildiğini iddia ederken karşıt görüş ise nous'un, bu ilkeleri zorunlu olarak doğru kılan bir yeti olamayacağını iddia eden empirisist görüştür. İşte bu çalışma, ilk ilkelerin kaynağı hakkındaki bu her iki anlayışın metin tarafından desteklenmediğini gösterip, epagoge ile elde edilen her bilginin nous olmadığını ve eğer bu bilgi "ilk ilkeler" ise nous'un zihinsel bir durum olduğunu iddia etmektedir.

Anahtar Sözcükler

Episteme, İlk İlkeler, Epagoge, Nous, Heksis.

On Nous and Knowledge of the First Principles in Aristotle

Abstract

Aristotle defines episteme as knowledge demonstrated from first principles. But how do we know the first principles themselves? In *Posterior Analytics* Aristotle goes on to argue that we acquire knowledge of the first principles through epagoge and nous. But what exactly is the role epagoge in coming to know the first principles? Or is Aristotle saying that it is nous that grasps them *a priori*? Aristotle scholars have brought little agreement in answering these questions. According to the traditional interpretation, it is, for Aristotle, not epagoge but nous which gives us the knowledge of the principles. Contrary to this, some empiricist philosophers have recently argued that, on Aristotle's view, we acquire knowledge of the principles through an inductive process and that nous is not an *a priori* faculty but a mental state we are in when we grasp them by that process. The main purpose of this paper is to show that both views are mistaken.

Key Words

Episteme, The First Principles, Epagoge, Nous, Heksis.

---

* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

Birinci Analitikler’de Aristoteles, temellendirmenin salt biçimsel yanını, tasım biçimlerini, diğer bir deyişle mantıksal doğruluk ile ilgilenir. *İkinci Analitikler’de* ise (sadece önermelerden nasıl çıkarım yapıldığı dışında) temel olarak episteme (bilimsel bilgi) ya da tanıtlamalı bilginin doğasını belirlemeye çalışır. Aristoteles için bir şey hakkında epistemeye sahip olmak, o şeyin “nedenini” ve “başkaca olamayacağını” bilmektir (I.71b 10). Bir biçimde ilkeler bilindiği zaman, bilgi, yani episteme edinilmiş olur (N.E. 1139b 30). Episteme, apodeiktik (tanıtlamalı) bir tasım sonucunda ulaşılan bir bilgi olup, böyle bir bilginin nesnesi zorunludur -ebedidir- (N.E. 1139b 24) ya da zorunlu doğrulardır. Ayrıca, episteme orta terim aracılığıyla ifade edilen “nedene” sahip olmayı gerektirdiği için, epistemeyi mümkün kılan apodeiktik tasımın öncülleri bir takım özelliklere sahip olmalıdır. Apodeiktik akılyürütmenin öncülleri, yani ilk ilkeler “doğru, ilk, doğrudan, sonuçtan daha iyi bilinen, sonuçtan daha önce gelen ve sonucun nedeni” olmalıdır (71b 25); çünkü episteme ancak öncülleri bu özelliklere sahip bir tanıtlamayla elde edilir. Eğer ki ilkeler bu türden bilinen şeyler değilse rastlantısal olarak bilime ulaşılmış olacaktır (N.E. 1139b 34). Fakat hem sonsuza kadar geri gidebilen hem de döngüsel tanıtlamalara kesinlikle karşı olan Aristoteles için her bilgi tanıtlamalı değildir (72b 15). Demek ki, tasımı olmayan, tasımın onlara dayandığı ilkeler olmak zorundadır (N.E. 1139b 30). Nitekim ilk ilkelerin bilgisi çıkarımsal değildir. Peki, öyleyse ilk ilkeler nasıl bilinir?

Aristoteles bu soruya özellikle *İkinci Analitikler’in* İkinci Kitabının 19. Bölümünde cevap bulmaya çalışır. Ona göre ilk ilkelerin bilgisi duyu algısını başlangıç noktası olarak alan epagoge¹, yani tümevarım ile elde edilir.² Ancak, Aristoteles, epagoge aracılığı ile tümele ya da ilk ilkelerin bilgisine nasıl ulaşıldığına dair zihinsel süreci betimledikten hemen sonra, ünlü ve öyle olduğu kadar da şaşırtıcı şu iddiayı ileri sürer: İlk ilkeleri nous (vous) aracılığı ile biliriz.³ Şimdi, Aristoteles’in ilk ilkelerin

¹ bkz. *The Greek-English Lexicon*; Tümevarımlı akılyürütmeye karşılık olarak kullanılan epagoge sözcüğü, eski Yunanca’da, temel olarak “sevk etmek, yönlendirmek, üstüne sürmek, neden olmak, meydana getirmek ve örnekler oluşturmak” anlamlarına geldiği gibi aynı zamanda “tümevarım aracılığıyla yol göstermek, öğretmek veya inandırmak, kanıtlama yapmak” ve “tümevarımlı akılyürütme ve kanıtlama” anlamlarına gelir.

² Aristoteles benzer yaklaşımı *Metafizik* I: 1’de de sergiler. Aristoteles’e göre insanın duyularından aldığı haz onun doğal olarak bilme isteğinde bulunan bir varlık olduğunun kanıtıdır. Hayvanlar da doğaları gereği, duyumsama yetisine sahiptirler, ancak insanın dışındakiler sadece imgeler (phantasia) ve anılara (mneme) sahipken insan duyumsamanın üzerine sanat ve akılyürütmeye kadar yükselir. Daha doğrusu insan, deney (empeiria), sanat (tekhne) ve bir de akılyürütmeyle (syllogismos) yaşar. Başka deyişle insan, bunlarla kendisine yön verebilir ve yön vereceği bilgileri edinebilir. İnsanlar bilim (episteme) ve sanata, deney aracılığıyla ulaşırlar: deney, sanatı; deneyimsizlik ise rastlantıyı yaratır. Buna göre deneyle kazanılmış bir dizi kavramdan bir nesnelere sınıfına ilişkin bir tümel yargı oluşturulduğunda sanat ortaya çıkar. Daha doğrusu deney, oluşla ilgiliyse sanatın bilgisinin başlangıcının ortaya çıkmasını sağlar. Söz gelimi bir ilacın bir hastalığa yakalanmış Kallias’a, sonra Sokrates’e ve diğer birçoklarına iyi geldiğine ilişkin bir yargının oluşturulması işi, deneyin alanına aitken ilacın bu hastalığa yakalanmış olan, belli bir yapıya sahip bulunan, belli bir sınıfın içine giren tüm insanlara iyi geldiğine ilişkin bir yargının oluşturulması ise sanatın alanına giren bir konudur.

³ Aristoteles *NE*’in VI. Kitabının 3. ve 6. Bölümlerinde de aynı cevapları verir. Fakat Kahn (1981: 386)’a göre, Aristoteles’in, II 19’daki, tümele giden yolda deneyime yaptığı vurgu,

bilgisi hakkındaki bu yaklaşımını nasıl yorumlamalıyız? Diğer bir deyişle, eğer ilk ilkelerin bilgisi tümevarımla elde ediliyor ve tümevarım da, Aristoteles’in belirttiği üzere sağlam değilse, o zaman epistemeye sahip olduğumuzdan nasıl emin olabiliriz?⁴ Öte yandan, eğer *nous* gibi yanılmaz bir yeti ile ilk ilkeleri kavırıyorsak, ilk ilkelerin bilgisine sahip olmak için tümevarıma neden gerek vardır? Eğer tümevarım ile ilk ilkelerin bilgisi sağlanıyorsa, duyu-algısından bağımsız olarak kavrayan *nous* gibi bir yetiye neden ihtiyaç duyulmaktadır? İlk ilkelerin elde edilmesi noktasında tümevarım (epagoge) ve nous ilişkisini konu edinen bu sorular karşısında genel olarak iki farklı görüş ileri sürülmektedir.

Geleneksel ve bir açıdan da yaygın olarak kabul edilen Ortodoks yoruma göre nous, ilk ilkeleri elde eden sezgisel bir yetidir. Bu yoruma karşıt olarak kabul edilen diğer görüş ise nous ve epagoge arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, nous’un içsel bir biçimde yanılmazlığı sağlama rolüne itiraz eden empirisist bakış açısıdır. İşte bu çalışmanın amacı da her iki yorumun da eksik ve metin tarafından desteklenmeyen bir tutum içinde Aristoteles’in bakış açısını açık bir biçimde yansıtmadığını göstermektir.

*

Belli bir ölçüde yaygın olan ortodoks yoruma göre, tümevarım ilk ilkelere giden yolda Aristoteles için kesinlikle vazgeçilmezdir. Fakat gerek ilk ilkelerin özellikleri gerekse tümevarımın zaafı göz önüne alındığında, ilk ilkelerin bilgi olarak ortaya konulmasında tümevarımın yetersiz olacağı açıktır. Öyleyse, hem doğrudan hem de yanılmaz bir yeti olarak, ilk ilkelere bilgi statüsünü veren nousdur.⁵ Buna göre nous, ilk ilkelerin doğru ve zorunlu olduklarını doğrudan ve yanılmaz bir şekilde kavramak suretiyle, tümevarımla elde edilen sonuçları onaylar ve onlara bilgi statüsü kazandırır. Nous için böyle bir değerlendirmeyi yapan David Ross (1965: 49), epagoge ve dolaylımız noetik kavrayış ilişkisini şu biçimde ele almaktadır. İlk ilkelerin bilgisi üzerinde tümevarımın kantlayıcı (justificatory) hiçbir rolü yoktur; ilkelerin bütün gerekçesi tamamen bizim onlara ilişkin noetik kavrayışımızdan kaynaklanmaktadır:

Tümevarım burada ilkenin ispatı değil, ilkenin bilgisine sevk eden, yöneltir psikolojik bir hazırlıktır. İlkenin bilgisi akıl yürütmeye değil, fakat dolaylımız bir

---

onu empirisistlerle müttelikmiş gibi göstermesine rağmen, son paragrafta işin içine nousu karıştırmaması, rasyonalistler adına empirisistlere karşı yapılmış “son dakika ihaneti” olarak görülmelidir.

⁴ Bkz. *İkinci Analitikler* (V) 91b 15-16, (VII) 92a 38-b3; Ayrıca, *Birinci Analitikler* II. 23 (67a 20; 68b 10-15).

⁵ *Nous*’u bir yeti veya kapasite olarak değerlendiren bu yorumun savunucuları, ‘*nous*’ terimini ‘sezgisel akıl’, ‘zihinsel sezgi’ veya ‘sezgisel kavrayış’ olarak ele alır. Özellikle *De Anima* (III. 430a) için bu yorum haklı olabilir, ama *İkinci Analitikler*’de, Aristoteles’in, nous’u bir tür yeti mi yoksa bir hexis (zihinsel durum) mi olarak ele aldığı pek de açık değildir. Aristoteles *De Anima*’da ruhtan söz ederken ruh içerisinde bir yeti ayrımı var gibidir. Burada etkin ve güç halinde olma söz konusu olduğunda her şeyi yapan bir akılla her şeyden etkilenen bir akıl ayrımı söz konusudur. Bu iki akıl birbiri karşısında tıpkı maddenin form karşısında durduğu gibi durur. Bunlardan biri, daha sonradan maddi diye adlandırılan edilgin akıl (*nous pathetikos*), bir diğeri ise, ayrı duran, etkilenim almayan, karışmayan ve katışmayan ve özünde bir *energeia* olan etkin akıldır (*nous poetikus*). Bu akıl, ayrı durduğunda, tek başına ölümsüz ve daim kalıcıdır.

kavrayış ile elde edilir... Bu aslında modern mantıkçıların sezgisel tümevarım dedikleri şeydir... [T]ekil örnekler sadece genel ilkeye dikkatimizi yönlendirmemize hizmet ederler.

İkinci Analitikler 19. Bölümü Ross ile aynı çizgide yorumlayan Taylor (1955: 37-8), ilk ilkeler üzerine düşünmeye *nasıl* başladığımız ve ilk ilkelerin doğruluğuna dair delillerin *ne* olduğu sorularını birbirinden ayırt ederek, ilk soruya “duyu algısını çıkış noktası olarak alan tümevarım aracılığıyla” cevabının verilmesi gerektiğini düşünür; ama, ona göre, bu süreç bütünüyle psikolojiktir. Öte yandan, ikinci soruya, yani II 19. Bölümün son paragrafına ilişkin olarak ise şu yaklaşımı ileri sürer:

Tümevarım ilkeye dikkati çekme rolünü tamamladıktan sonra, özne, tıpkı duyu algısında gözünün önünde olan rengin kırmızı veya mavi olduğunu kendi kendine görmek zorunda olduğu gibi, ilkenin doğru olduğunu da kendi kendine görmesi gerekir.

Buna göre, tümevarımın rolü bir tür psikolojik hazırlık veya ilkeye dikkati çekmekten ibaret olup, ilk ilkelerin bilgisi doğrudan, sezgisel, ani bir kavrayış ile gerçekleşir. Dolayısıyla nous, “zihinsel bir durum” değil, aksine delillendiren, temellendiren bir kaynak, bir yeti olarak görülmelidir.⁶ Ancak, burada şu sorunun sorulması önemlidir: İlk ilkelere bilgi statüsü kazandıran bu noetik kavrayışın doğası nedir? Şimdi bunu ayırtlandırmaya çalışalım.

Nous, *P* gibi bir ilkenin doğru olduğunu noetik bir tarzda kavradığı zaman, öznenin ilkenin doğru olduğuna ilişkin farkındalığı hem *doğrudan* hem de *sezgiseldir*. Noetik kavrayışın doğrudan olması demek, ilk ilkelere ilişkin farkındalığın başka bir doğruya hiçbir biçimde dayanmaması demektir. *P*’nin doğruluğu dolaylı bir çıkarımdan veya gerekçeden kaynaklanamaz; eğer herhangi bir çıkarıma dayanırsa böyle bir ilke, ilk ilke olma özelliğini yitirir. Dolayısıyla ilk ilkelere ilişkin bilgimiz tanıtlamalı değil, dolaylımsız olmalıdır. Fakat kavrayışın doğrudan olması, Aristoteles’in “her bilgi önceden bilinen bir takım bilgilere dayanır” düşüncesiyle de çelişmez. Diğer taraftan, sezgisel kayrayışla kastedilen ise “yanılmaz farkındalık” olup, ilkenin doğruluğunu hem algıya herhangi bir delilsel yardıma başvurmadan kavramak hem de ilkenin doğru olduğunu bildiğini bilmektir.⁷

Ne var ki, ilkenin doğru olduğunu kavramak yeterli değildir, ilke olduğunu da aynı tarzda kavramak gerekir ki, bu da ilkenin “zorunlu, ilk, doğrudan ve açıklayan” olduğunun da kavranması anlamına gelir. Nitekim ilkeleri bu özellikleri bağlamında kavrayamadığımız sürece, herhangi bir şeyin bilimsel bilgisi, yani episteme de mümkün olmayacaktır. Böylece ortodoks yoruma göre ilk ilkelerin zorunlu, doğrudan ve açıklayıcı olduklarının bilgisini veren de nousdur.⁸ Irwin (1988: 134)’in terimleriyle ifade edecek olursak;

⁶ Benzer yorumlar için bkz., Lee (1935: 122), Grene (1963: 112), Ross (1945: 217) ve Irwin (1988: 135).

⁷ Aydede (1998:20-22). Temelde rasyonalist bir çizgide yer alan ortodoks görüşün gerekçesi, Aydede’ye göre, modern epistemolojinin epistemolojiye yüklediği belli bir rolden kaynaklanmaktadır. Bu rol, şüpheli usamlamalara karşı bilginin mümkün olduğunu göstermekle ilgilidir.

⁸ Aydede. (1998: 22-23).

Özne, self-gerekçeli ilkeleri, özellikleriyle birlikte kavramalıdır; çünkü eğer ilkeler çıkarımsal olmayan bir şekilde, yani ayrıca bir tanıtlamaya başvurmaksızın kavranacaksa, doğru ve zorunlu olarak kavranmalıdırlar... Eğer ilk ilkeler Aristoteles'in onlar için öngördüğü şartları sağlayacaksa, amaca uygun özelliklere sahip olduklarını tasdik edecek olan bir zihinsel yeti, yani sezgi tarafından kavranılmalıdırlar.

Ortodoks yorumu açık bir şekilde öne çıkaran bu yaklaşıma göre nous'un rolü, ilk ilkeleri ilk ilkeler olarak sezgisel ve yanılmaz bir tarzda kavramaktır; çünkü epistemeye sahip olduğumuzdan kesinlikle emin olabilmemiz için, epistemeye temel teşkil eden ilk ilkelerin öngörülen özelliklere sahip olduklarını *kesinlikle* bilmemiz gerekir. Fakat böyle bir bilgiyi ancak sezgisel ve yanılmaz bir yeti olan nous ortaya koyabilir.

Buna karşın, *İkincil Analitikler*'i son dönemlerde yeniden yorumlamaya çalışan kimi düşünürlere göre, epagogenin verdiği sonuçları bilgiye dönüştüren şey, bir şekilde algıdan bağımsız olarak kavrayan ve ortaya koyan *a priori* bir sezgi edimi değil, bu sonuçların oluşmasında da iş başında olan empirik delillerdir. Öyle ki tümevarımın ortaya koydukları zaten bilgidir. Dolayısıyla nous, tümevarımın sonucunda içinde bulunulan zihinsel bir durumdan başka bir şey değildir. Diğer bir deyişle, nous, empirik ve tümevarımsal kanıtlar temelinde ulaştığımız bir bilgi durumudur. Aristoteles'in epistemolojisini empirisist bir çizgide ele alan bu yaklaşım, Leshner (1973), Kosman (1973), Burnyeat (1981), Bolton (1987) ve Barnes (1994) gibi birçok etkili düşünür tarafından ileri sürülmüştür⁹. Burada Leshner ve Barnes'in görüşleri empirisist yorum açısından oldukça dikkat çekicidir.

Leshner (1973: 65) için Aristoteles'in *İkincil Analitikler*'in son paragrafında nous ve ilk ilkelerin bilgisi üzerine söyledikleri, ortodoks yorumun aksine, Aristoteles'in deneyimciliği ile tutarsız olmadığı gibi, onun özünde empirisist epistemolojisinin bir sonucudur. Leshner (1973: 45) bunu şöyle ifade eder:

Nous, noein ve benzeri nosyonların daha detaylı bir incelenmesi, gerek bu nosyonların Aristoteles için önemini gerekse Aristoteles'in ilk ilkelerin bilgisi hakkındaki öğretisi ile ilgili farklı bir görüşü destekler... *Nous*'un özellikle *aisthesis*, *epagoge* ve *kathalou* gibi ilkeler ile bağlantısını ortaya koymak suretiyle, onun sezgi veya bir zihinsel yeti olarak düşünülmemesi gerektiğini göstermek istiyorum.

Demek ki ilk ilkelerin bilgisini, deneyimden bir şekilde bağımsız olarak işleyen bir *a priori* kavrayış değil, bu ilkelere aynı zamanda kaynaklık da eden olağan endüktif temeller sağlar. Bu anlayış açısından ortodoks yoruma temel dayanak olarak gösterilen *II 19 100b5-17*'de Aristoteles belli bir yeti üzerine eğilmemektedir. Leshner, nous'un ilk ilkeleri kavrayan bir yeti olmadığını göstermek için, ortodoks yorumun dayanak noktalarını çürütmeye çalışır. Aristoteles'in tümele nasıl ulaştığımızı dair betimlemesini ele alan Leshner, bizi tümele ya da ilk ilkelere götüren zihinsel sürecin empirik karakterli olduğunu belirtir. Böyle bir süreç içinde nous bir tür yeti değil, tümevarım bizi ilk olandan doğaya göre ilk olana götürdüğü zaman her aşamada sahip olduğumuz tümel

⁹ A.g.e. 25-31.

önermedir. Dolayısıyla, noetik kavrayış, tümel sonuçlara tümevarımsal olarak nasıl ulaştığımızı betimlemenin bir yolundan başka birşey değildir¹⁰.

İlk ilkelerin bilgisine ilişkin Barnes'ın yorumu Leshner'in görüşünü destekler niteliktedir. Çoğu yorumcu gibi Barnes da Aristoteles'in *II: 19*'un giriş paragrafında dile getirdiği iki soruyu ve bu sorulara Aristoteles'in verdiği cevapları birbirine karıştırmamak gerektiğini düşünür. Barnes (1994: 270)'a göre, Aristoteles tartışmalı olan en son paragrafta sadece ikinci soruya cevap vermektedir; ve daha önemlisi, "bir keşfetme ya da buldurma yolu olarak nous diye birşey *İkinci Analitikler*'de mevcut değildir." Nasıl ki *episteme* tanıtlamalı tasım ile ulaşılan bir durumdur, *nous* da tümevarımsal bir sürecin sonunda içinde bulunduğumuz zihinsel bir durumdur, yani bir *hexis*'tir.

*

Söylenenler açısından bakıldığında ortodoks yorum *İkinci Analitikler II.19*'daki metin tarafından tam olarak desteklenmemektedir. Dahası, tümevarım sadece ilkeye dikkati çeken bulguları (herüstik) bir mekanizma olarak da ele alınamaz; çünkü Aristoteles'e göre, soyutlamaya dayalı tümeller de bile tümevarımın haricinde tümelleri düşünmek imkansızdır (81b2-6)¹¹. Nitekim Aristoteles, *II.19*'da tümevarımı duyum ve algının sağladığı veriler üzerinden tümel kavramlar oluşturma edimi olarak görür. Çünkü tüm canlılar duyum denilen doğuştan bir ayırma olanağına sahiptir ve ruh da böyle bir edilgenliği kendinde taşır. Ama her canlıda duyum olanak (dynamei) halinde olmasına rağmen etkinlik haline geçip içselleşemez (100a 1-5). Duyumun alikonup içselleşmesi ise deneyimi meydana getirir. Duyumdan anı, aynı nesneye ait pek çok anının sık sık yinelenmesinden ise deneyim oluşur. Deney birçok anıyı tek bir durum içinde belirlemektir. Dolayısıyla pekçok anı olan deneyim, örtük olan tümelin açık hale getirilmesidir. Tikellerden tümellere geçiş, bozgun halindeki bir ordunun bireylerinin tüm ordu başlangıçtaki düzenini elde edinceye kadar birbiri ardından teker teker durdurulup yeniden bir araya getirilmesine benzer (100a 20). Bu geçişi olanaklı kılan ise duyumun kendisinin bir tümellik ögesine sahip olmasıdır. Bizim tikel bir şeyi duyumsadığımız bir gerçektir, ancak onda duyumsadığımız, onun diğer şeylerle paylaştığı (ortak) özelliklerdir. Bu ilk tümellik ögesinden arada herhangi bir kopukluk olmadan gitgide daha yukarıda tümelliğe ulaşan kavramlardan geçerek sonunda en yüksek tümellere artık "çözümlemeyenlere" ulaşılır (100b1-5). Dolayısıyla tikellerden onlarda örtük olarak bulunan tümelin ortaya çıkarılması, duyumsama,

¹⁰ A.g.e. 24.

¹¹ *İkinci Analitikler* I-18. Tümevarımla ya da tanıtlamayla öğreniriz. Tanıtlama tümellerden, tümevarım ise tekilerden yola çıkar. Ancak tümevarıma dayanmadan tümelleri görmek olanaksız. Nitekim soyutlamaya dayandıkları söylenen nesnelere bile tümevarımla bilgi nesnesi yapılabilir. Çünkü ayrı başlarına var olmasalar bile her bir cinsten her bir cinsin belirli bir nitelikte olması bakımından bulunurlar. Duyumlar olmadan ise tümevarım olanaksız. Çünkü tek teklere özgü olan duyumdur; bunların bilgisini edinmek olası değil: tümevarımdan bağımsız olarak bilinemezler, duyumdan bağımsız olarak da tümevarımla bilinemezler. Aynı yaklaşımı Aristoteles *N E. 6.* (1139b 29-30) Kitapta ifade eder. Her öğretim önbilgilerden yola çıkar: bir tümevarım, bir de tasım yoluyla. Tümevarım bir ilkedir ve genele ilişkindir, tasım ise genelden hareket eder. (ή μὲν γὰρ δι' ἐπαγωγῆς, ἢ δὲ συλλογισμῶ. ἢ μὲν δὲ ἐπαγωγῆ ἀρχὴ ἐστὶ καὶ τοῦ καθόλου, ὁ δὲ συλλογισμὸς ἐκ τῶν καθόλου)

anımsama ve deneyim olarak kendini gösteren bir zihinsel süreçtir. Bu sürecin kendisi tümevarımdır (100b5). Böylesi bir süreç sonunda ise bilimin ilk ilkeleri olan aksiyomlar, tanımlar ve hipotezler veya bilimin birincil nesnelere ilişkin varsayımlar elde edilmektedir (I.10). Epistemenin ilkesi durumundaki bu türden ilkeler tümevarımlı bir süreç sonunda bilinir kılınmaktadır. Bu bakımdan nous, (empirisist yorumun da öne sürdüğü gibi) böylesi bir tümevarımsal işlemin sonucunda zihnin içinde bulunduğu bir bilgi durumudur (hexis).

Ancak her ne kadar Aristoteles zihnin tümevarım temelinde tümel kavramlar oluşturabilme olanağına sahip olduğunu düşünse de, tümevarımla ulaşılan her zihinsel durum, empirisistlerin yorumladığı gibi, nous değildir. Tümevarımın problemlili olduğunun açıkça farkında olan Aristoteles için tümevarımla elde edilen sonuçlar ancak “tümel, doğru, ilk, doğrudan ve zorunlu” ise noustur. Çünkü nous ilkelere özgüdür¹² (N E 1141a 5-7).

Ne ki Aristoteles tümevarımı tanımlara, bilimsel öncüllere ya da diğer genel önermelere yönelik bir süreç olarak kabul etse de kökeninde duyumsama olan, anımsama ve deneyim sonunda elde edilen her türden sonucun ilk ilkeler olduğu iddia edilemez¹³. Bu bağlamda duyum temelli her türden tümevarımlı zihinsel süreç de epistemenin oluşum koşulu konumundaki ilk ilkelerin durumu olan nous değildir. Aksine tümevarımla elde edilen bir sonuç, bir tür genelleme niteliği de taşıyabilir. Böylesi bir süreç, tek tek nesnelere ya da olaylarla ilgili önermelerin, üyesi oldukları bir türün genellenmesi için temel olarak alındığı basit bir sıralamadır (Hamlyn 1976: 167-168). Tek tek türler hakkındaki önermeler (birkaç türden meydana gelen) bir cinsin genellenmesi için temel alınmaktadır. Böyle bir tümevarım ise daha çok tek tek durumlardan genel bir olgu durumuna giden bir genelleştirme¹⁴. Burada olabildiğince çok tek tek durumun gözlenmesine dayanan bir genelleme söz konusudur. Ancak Aristoteles tarafından tümevarımlı akılyürütme olarak gösterilen örnekler incelendiğinde kendisinden hareket edilen öncüllerin oldukça çok tikel örneğe dayandığı gibi genel bir kuralın ancak tek bir örneğine dayananların da olduğu görülebilir¹⁵. Türden cinsle bir gidim olduğu gibi bireyden de türe bir gidim vardır. “Çeşitli türlerle ilgili doğru olduğu gözlenenlerden hareketle türlerin ait olduğu cinsle ilgili doğru varsayılan” bir genellemeye ulaşılabileceği gibi öte yandan “birkaç ayrı durumla ilgili doğru olduğu gözlemlenenlerden hareketle ayrı durumların ait olduğu

¹² Tanıtlanabilir nesnelere (πασις) ve her bilimin ilkeleri vardır, bilim nesnesinin ilkesine ilişkin bilim (ἐπιστήμη), sanat (τέχνη), akli-başındalık (φρόνησις) olmaz. Çünkü bilimin nesnesi tanıtlanabilir (ἀποδεικτόν), oysa diğerleri başka türlü olabilecek nesnelere ilgilidir. Bilgelik de ilkelere özgü değildir, çünkü bilgeye düşen şey kimi konularda kanıtla sahip olmaktır. Dolayısıyla başka türlü olamayan ve başka türlü olabilen şeyler konusunda, onlar aracılığıyla ulaştığımız ve hiç yanlışa düşmediğimiz erdemler bilim, akli-başındalık, bilgelik (σοφία) ve nous (νοῦς) tur. Ancak bunlardan sadece nous, ilkelere (ἀρχόν) özgüdür.

¹³ Bkz. Metafizik I.1

¹⁴ Topika I, 8, 103b1-6, Sofistik Çürütmeler 4, 165b27-30, Birinci Analitikler II, 23, 68b15 görülen tümevarım örnekleri.

¹⁵ Örneğin Topikler 105a13-16. Tümevarım teklerden tümele çıkıştır (ephodos): En iyi dümenici kendi konusunu bilen ise, bu arabacı için de geçerli ise, mutlak anlamda iyi kişi kendi işini bilen kişidir.

türle ilgili doğru varsayılan” bir genellemeye de ulaşılabilir. Söz gelimi tek tek insandan, attan, katırdan hareketle “safrazsız hayvanlar uzun yaşar” genellemesine ulaşılır. Ancak bu türden bir sonuç ise bir ilke olarak gelecekteki tek tek durumları kapsamadığı için, değiştirilebilecek bir genellemedir. Böylesi bir sonuç “safrazsız olup uzun yaşamayan hayvanların” olmasını yasaklamamaktadır. Bu türden bir genelleme varsayımdan öteye gidemez. Diğer bir deyişle o, başka türlü olamayacak olanın ilkesi olamaz.

Özetle söylemek gerekirse, ilk ilkelerin ortaya konulmasında nous, epagoge olarak adlandırılan bilgiye ulaşma yolu sonucunda içinde bulunan bir bilgi durumudur. Ancak Epagoge sonucunda ortaya çıkan ürün ilk ilkeler ise bu nousdur. Bu, şu demeye gelir ki epagoge ile elde edilen her ürün nous değildir. Eğer bu ürün epistemenin ilkesi, yani ilk ilke ise ancak nous olabilir. Çünkü nous’un dışındaki hiçbir tutum epistemenin daha doğru olamaz. Bilginin ilkesi bilgi olamayacağından dolayı da ilke nousdur (1141a 5).

KAYNAKÇA

- Aristotle (1933), *Metaphysics* (Çev. By H. Tredennick), Harvard Uni. Pres., Loeb Classical Library.
- Aristotle (1960), *Topica* (Çev. E. S. Forster), Harvard Uni. Pres., Loeb Classical Library.
- Aristotle (1941), *De Anima* (Çev. J. A. Smith), The Basic Works of Aristotle, ed. Richard McKeon, New York: Random House.
- Aristoteles (1998), *Birinci Çözümlemeler* (çev. A. Houshiary), Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- Aristoteles (2005), *İkinci Çözümlemeler* (çev. A. Houshiary), İstanbul: YKY.
- Aristoteles (2005), *Nikomakhos’a Etik* (çev. S. Babür), Ankara: Kebikeç Yay.
- Aydede, Murat (1998), “Aristotle on Episteme and Nous: The Posterior Analytics”, *Southern Journal of Philosophy*, vol. 36, no.1, ss. 15-46.
- Barnes, J. (1994), *Aristotle: Posterior Analytics*, 2nd Edition, Oxford: Clarendon Press.
- Berti, E. (Ed.), (1981), *Aristotle on Science: The POSTERIOR ANALYTICS*, Proceedings of the Eight Symposium Aristotelicum içinde, Padua ve New York.
- Bolton, R. (1987), “Definition and Scientific Method in Aristotle’s *Posterior Analytics* and *Generation of Animals*” Philosophical Issues in Aristotle’s Biology içinde, ed. Gotthelf, A ve Lennox, J.G., Cambridge University Pres, 1987.
- Burnyeat, M.F. (1981), “Aristotle on Understanding Knowledge” *Proceedings of the Eight Symposium Aristotelicum* içinde, ed. Berti, E., Padua ve New York.
- Grene, M.G. (1963), *A Portrait of Aristotle*, Chicago: Chicago University Press.
- Hamlyn, D.W (1976) , “Aristotelian Epagoge”, *Phronesis*, vol. 21, no.2, ss. 167-184.
- Irwin, T.H. (1988), *Aristotle’s First Principles*, Oxford: Clarendon Press.
- Kahn, C.H. (1981), “The Role of *Nous* in the Cognition of First Principles in Posterior Analytics II. 19” *Proceedings of the Eight Symposium Aristotelicum* içinde, ed. Berti, E., Padua ve New York.

Kosman, L.A. (1973), "Understanding, Explanation, and Insight in Aristotle's *Posterior Analytics*" in *Exegesis and Argument*, Lee, E.N., Mourelatos, A.P.D., ve Rorty, R.M. (Edt.), *Phronesis* Supplementary Vol. 1.

Lee, H.D.P. (1935), "Geometrical Method and Aristotle's Account of First Principles," *Classical Quarterly*, vol. 29, pp.113–24

Leshner, J.H. (1973), "The Meaning of ΝΟΥΣ in the POSTERIOR ANALYTICS," *Phronesis*, v.18, ss.44–68.

Liddell, H.G.; Scott, A. (1968), *A Greek- English Lexicon*, Oxford: The Clarendon Press.

Ross, W.D. (1965), *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, Oxford: Clarendon Press.

Ross, W.D. (1945), *Aristotle*, London: Methuen&Co. Ltd.

Taylor, A.E. (1955), *Aristotle*, New York: Dover Publications Inc.